הרב יהודה זולדן

סוף 'המגיד' וברכת גאל ישראל

תנאים עסקו בשאלה אילו פרקים מההלל נאמרים בסוף חלק 'המגיד' בליל הסדר, ומה נוסח הברכה שבה מסיימים את 'המגיד'.[1]

א. עד היכן הוא אומר?

בתוספתא (פסחים [ליברמן] פ"י ה"ט) חלקו בית שמאי ובית הלל בשאלה אילו פרקים מפרקי ההלל נאמרים בסוף ה'מגיד':

...עד היכן הוא אומר?
בית שמיי אומרים: עד אם הבנים שמחה (תהילים קיג, ט).
ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים (תהילים קיד, ח).
וחותם בגאולה.
אמרו בית שמיי לבית הלל: וכי כבר יצאו שמזכירין יציאת מצרים?
אמרו להם בית הלל: אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר, הרי אילו לא יצאו עד שש שעות ביום, היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו.

בתלמוד ירושלמי (וילנא, פסחים פ"י ה"ו) מופיע נוסח זה של התוספתא בשיח שבין בית שמאי לבין בית הלל:

אמרו להן בית שמאי: וכי יצאו ישראל ממצרים שהוא מזכיר יציאת מצרים?
אמרו להן בית הלל: אילו ממתין עד קרות הגבר עדיין לא הגיעו לחצי גאולה, היאך מזכירין גאולה ועדיין לא נגאלו, והלא לא יצאו אלא בחצי היום שנאמר ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל (שמות יב, נא)?[2] אלא מכיון שהתחיל במצווה אומר לו מרק [גמור].[3]

לפי בית שמאי יש לומר רק את הפרק הראשון מההלל – 'הללויה הללו עבדי ה'' (תהילים קיג), ואין לומר את הפרק הבא אחריו: 'בצאת ישראל ממצרים' (תהילים קיד). הטעם הוא כי בלילה, בעת שקוראים את ההגדה, עוד לא יצאו ממצרים. לדעת בית

1. בעניין זה עסק בהרחבה הרב פרופ' יוסף תבורי, פסח דורות, תל אביב 1996, עמ' 311–315; פרופ' דוד הנשקה, 'ברכת הגאולה על שום מה?', מה נשתנה – ליל הסדר בתלמודם של חכמים, ירושלים 2016, עמ' 99–124, ובמקורות הרבים שציין בעניין זה.
2. מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב נאמר: 'ויהי בעצם היום הזה אין עצם אלא תוקפו של יום'. תוקפו של יום – מרכז היום.
3. על הביטוי 'מרק' בירושלמי, ראה: הרב יששכר תמר, עלי תמר, מועד ב עמ' רלט-רמ.

בחזרה לעמוד התוכן

שמאי בליל הסדר חווים ומשחזרים את שהיה במצרים עד היציאה, ולא את מה שקרה אחר כך.[4] לפי בית הלל קוראים גם את הפרק 'בצאת ישראל ממצרים', מפני שיצאו למחרת, בט"ו בניסן, בשעה השישית ביום: 'ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים', ועיקר היציאה הוא ביום. בית הלל טענו עוד 'מכיון שהתחיל המצווה אומר לו מרק' – כוונתם היא שהפרק הראשון – 'הללויה הללו עבדי ה'' – הוא מבוא לקראת הפרק שבא אחריו.[5] על כן לדברי בית הלל לא מספיק לומר רק את הפרק 'הללו עבדי ה'' העוסק בגבורת ה' באופן כללי, אלא יש לומר גם את הפרק העוסק בגבורות ה' ביציאת מצרים. כך הסביר הרב יום טוב ליפמן הלר:[6]

> בית הלל סברי כיון דבמזמור הראשון לא נזכר קריעת ים סוף, צריך שיאמר גם השני שיש בו הזכרת קריעת ים סוף כיון שאומר אחר כך ברכת הגאולה. כי לא נושעו ישראל מיד מצרים עד שנקרע להם הים ונטבעו המצרים ושם נאמר ויושע ה'.

הרב דוד פארדו כתב שבית שמאי ובית הלל חלקו במחלוקת ר' עקיבא ור' אלעזר בן עזריה (ברכות ט ע"א) עד מתי אוכלים קרבן פסח. ר' אלעזר בן עזריה סבר עד חצות, כי הזמן הוא לפי 'חפזון של המצרים', ור' עקיבא סבר עד הבוקר לפי ה'חפזון של ישראל'. בית שמאי בשיטת ר' אלעזר בן עזריה שהולכים אחר תחילת הגאולה, ובית הלל בשיטת ר' עקיבא שהולכים אחר סוף הגאולה.[7]

ב. וחותם בגאולה

בתוספתא לא נאמר מהי אותה גאולה שחותמים בה. במשנה (פסחים פ"י מ"ו) מופיעה רק המחלוקת שבין בית שמאי לבית הלל, אך לא מופיע השיח שהתפתח ביניהם על עמדותיהם. ברם, בהמשך המשנה מובאת מחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא על נוסח ברכת הגאולה:

> ...עד היכן הוא אומר?
> בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה.
> ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים.
> וחותם בגאולה.
> רבי טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חותם.[8]

4. בנוסח הקדום של ההגדה וכפי שמופיע ברמב"ם לא עסקו במכות על הים ובקריעת הים.
5. ראה פירוש הרד"ק לתהילים קיג, א.
6. הרב יום טוב ליפמן הלר, תוספות יום טוב משנה פסחים פ"י מ"ו.
7. הרב דוד פארדו, חסדי דוד על התוספתא שם. ראה גם: הרב יוסף דב סולובייצ'יק, בית הלוי על התורה, שמות יב, מב. ראה בספרי: 'סיפור יציאת מצרים בלילה וזמן אכילת קרבן פסח', זמני יהודה וישראל, עמ' 283–300.
8. 'ולא היה חותם' – כך בעדי נוסח: כת"י אוקספורד (366) OPP. ADD FOL. 23; פסחים קיז ע"א וטיקן 109; פסחים צט ע"ב מינכן 6; פסחים צט ע"ב ששון-לונצר; פסחים קטז ע"ב דפוס ונציה ר"פ.

בחזרה לעמוד התוכן

רבי עקיבא אומר: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים.

עד ברוך אתה ה' גאל ישראל.

ע"פ נוסח זה חלוקים ר' טרפון ור' עקיבא מה תוכן הברכה, וכן אם חותמים או לא.[9] בנוסח ההגדה של פסח שולבו דברי ר' טרפון ור' עקיבא לברכה אחת:

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור, כן ה' אלוקינו...

הרשב"ם (פסחים קטז ע"ב) הסביר שר' טרפון ור' עקיבא חלקו מה כוונת דבריו של תנא קמא 'וחותם בגאולה', והוכיח שיש משניות דומות שבהן תנאים חולקים בהבנת דברי תנא קמא:[10]

דלרבי טרפון פותח בברוך ואינו חותם בברוך, מידי דהוה אברכת פירות וברכת המצות דכולה הודאה היא. ולר' עקיבא חותם בה נמי בברוך, לפי שמוסיף בה דברי ריצוי ובקשה.

לפי ר' טרפון הברכה נפתחת ב'ברוך': 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים [והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור]'. היא איננה מסתיימת ב'ברוך', כי יש לראות אותה כמו ברכת המצוות או ברכות הפירות – הנהנין, שאינן מסתיימות ב'ברוך'. בכך רומז הרשב"ם לגמרא בפסחים (קד ע"ב), שם מובא כלל זה ביחס לברכת המצוות או הפירות. לפי ר' עקיבא יש לסיים בברכה, כי ברכתו ארוכה יותר ויש בה גם דברי ריצוי ובקשה. בגמרא בפסחים (קיז ע"ב) הובאו דברי רבא שהסביר מדוע חתימת הברכה היא בלשון עבר:

וחותם בגאולה. אמר רבא: קריאת שמע והלל - גאל ישראל. דצלותא - גואל ישראל. מאי טעמא? דרחמי נינהו.

הרשב"ם (שם) הסביר:

קריאת שמע – ברכת גאולה שאחר קריאת שמע. והלל - של ערבי פסחים שחותם גאל ישראל כר' עקיבא דמתניתין שמספר ומשבח על גאולת ישראל שעברה.

'ואינו חותם' כך בעדי נוסח: פסחים צט ע"ב כת"י וטיקן 109, פסחים צט ע"ב וטיקן 125; פסחים קיז ע"א קולומביה 893x141-T. ראה: אפרים הלבני, מקורות ומסורות – פסחים, עמ' תקפב-תקפד שכתב שלפיו 'ולא היה חותם' זו כנראה תוספת מאוחרת. ייתכן עוד שר' טרפון ור' עקיבא חלוקים במשמעות המובן לחתום: לר' טרפון סיום קצר, ולר' עקיבא ברכה ארוכה.

9. בפירוש המשנה ראה במפרשים וכן: חנוך אלבק, השלמות לפירוש המשנה מועד עמ' 456; דניאל גולדשמיט, הגדה של פסח, עמ' 56; שמואל וזאב ספראי, הגדה של פסח, עמ' 164–166; הנ"ל, משנת ארץ ישראל, עמ' 379–380. ראה גם: הרב שג"ר, זמן של חירות, עמ' 152–156.

10. דברים דומים כתבו גם תוס' שם ד"ה וחותם. אך שבולי הלקט (הגדה של פסח – תורת חיים, עמ' קס) כתב כך: 'וחותם בגאולה. ור' טרפון מוסיף... ר' עקיבה מוסיף...'. לדבריו יש במשנה שלוש דעות: תנא קמא, ר' טרפון ור' עקיבא. על פי הסבר זה לא ידוע כיצד 'חותם בגאולה' ע"פ תנא קמא.

בחזרה לעמוד התוכן

'גואל ישראל' בלשון הווה הוא תפילה, ו'גאל ישראל' בלשון עבר מתייחס למה שהיה. כך הוסבר דברי רבא במדרש שכל טוב (שמות פרשת בא פרק יב):

> מתחיל בגנות, היינו דמתחיל לומר עבדים היינו לפרעה במצרים, ומסיים בשבח, היינו דמסיים בשבחו של הקדוש ברוך הוא: ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, וחותם ברוך אתה ה' גאל ישראל. דקיימא לן כרבא דאמר רבא אמת של קריאת שמע והלל של לילי פסחים, חתימתן: גאל ישראל. וטעמא מאי, כיון דמדכרינן בהו יציאת מצרים חתמינן בהו גאל ישראל, דהיינו לשעבר, דמודינן לקב"ה דפריק ית ישראל ממצרים.

בתלמוד הירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) אמר ר' יוסי שתוכן ברכת הגאולה עוסק בעבר ובעתיד: 'אחת לבא ואחת לשעבר'.[11] הרשב"א (ברכות יא ע"א) העיר שמאחר שיש בברכה גם בקשה על העתיד, היה מקום לומר 'גואל ישראל' כמו בתפילה, והשיב על כך:

> ולא דק. אי נמי כיון דעיקר ברכות אלו משום גאולה ראשונה, ואגב גאולה ראשונה הוא דמברכין ומבקשים על העתיד, חותם גאל שהיא היא העיקר כאן.

גם על פי ר' עקיבא עיקר הברכה הוא על הגאולה הראשונה, ועל כן הברכה החותמת היא בלשון עבר.[12] אמנם בכמה כתבי יד הסיומת של הברכה היא בלשון הווה: 'גואל ישראל'.[13]

סיכום ביניים: ע"פ ר' טרפון בדברי המשנה 'וחותם בגאולה' הכוונה היא שתוכן הברכה הוא על הגאולה שהייתה במצרים, ואין חותמים בנוסח של ברכה. לפי ר' עקיבא תוכן הברכה הוא גם על הגאולה העתידה, ורק חתימת הברכה 'גאל ישראל' היא על העבר.[14]

ג. בזמן הבית ובזמן הזה

הרמב"ם גרס במשנה באופן הבא:

> עד היכן הוא הוא אומר?
> בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה הללויה,
> ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעיינו מים

11. כמה ראשונים פירשו את דברי הירושלמי הללו. ראה: תוספות ברכות יד ע"א ד"ה ימים; רמב"ן ור"ן, פסחים קיח ע"א, ור"ן פסחים כו ע"א מדפי הרי"ף; מרדכי, מסכת פסחים תוספת מערבי פסחים רמז תריא; מאירי, ברכות מו ע"א, ופסחים קיז ע"ב; ועוד.
12. אמנם בכ"י קאופמן ובקטעי גניזה של ההגדה בנוסח ארץ ישראל, וכן במקורות גאונים בבליים של ההגדה הסיומת של הברכה היא בלשון הווה: גואל ישראל. ראה: הרב מנחם מנדל כשר, הגדה שלמה, עמ' סט; שמואל וזאב ספראי, משנת ארץ ישראל-פסחים, עמ' 381–382.
13. ראה בשינויי נוסחאות ברמב"ם מהדורת הר"ש פרנקל, הלכות חמץ ומצה, פ"ח ה"ה, ובשינויי נוסחאות בהגדה של פסח; דניאל גולדשמיט, הגדה של פסח, עמ' 58 הע' 30; שמואל וזאב ספראי, הגדה של פסח, עמ' 38–39.
14. המהרש"א (פסחים קטז ע"ב) פרש: 'ולר' טרפון הא דקאמר תנא קמא חותם בגאולה היינו דמסיים בסופה גאל ישראל, אבל אינו חותם בברוך'. לדבריו גם לפי ר' טרפון יש לומר בסוף הברכה את המילים 'גאל ישראל', אך ללא המילים: 'ברוך אתה ה'". הרש"ש התייחס לדברי המהרש"א הללו וטען שפירוש דברי ר' טרפון הוא כדברי הרשב"ם, 'ואפשר דטעות סופר בדברי הרש"א'.

בחזרה לעמוד התוכן

וחותם בגאולה.

ר' טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור, ולא היה חותם.

ר' עקיבא **מוסיף:** כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו הגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בציון עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים עד שיגיע דמן על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתינו ועל פדות נפשינו

ברוך אתה ה' גאל ישראל.

בעוד שבנוסח הרגיל כתוב 'ר' עקיבא אומר', ע"פ נוסח הרמב"ם ר' עקיבא הוסיף על דברי ר' טרפון בתוכן הברכה, והמחלוקת היא רק על החתימה של הברכה.[15] הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ח ה"ה) ראה בדברי ר' טרפון ובדברי ר' עקיבא התייחסות לשתי תקופות – לזמן הבית ולאחר החורבן:

...עד חלמיש למעינו מים, וחותם ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו לילה הזה לאכול בו מצה ומרורים,

ובזמן הזה מוסיף: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו

ברוך אתה ה' גאל ישראל.

מניין למד הרמב"ם שדברי ר' טרפון ודברי ר' עקיבא התייחסו לתקופות שונות? ר' עקיבא ור' טרפון חיו באותה תקופה, בשנים שלפני ואחרי החורבן הבית השני, ומניין לרמב"ם הבחנה זו?

ייתכן שהרמב"ם הבין אחרת את הכתוב במשנה ובתוספתא. עד עתה ההנחה הייתה שהמילים 'וחותם בגאולה' הם דברי תנא קמא, ור' טרפון ור' עקיבא חלקו בפירוש דבריו. אך המילים 'וחותם בגאולה' מופיעות לאחר דברי בית הלל, ואחר כך חזר השיח בין בית שמאי לבית הלל על אמירת הפרק 'בצאת ישראל ממצרים'. בשיח שבין בית שמאי ובית הלל כפי שמופיע בתוספתא יש התייחסות לביטוי 'וחותם בגאולה':

אמרו בית שמיי לבית הלל: וכי כבר יצאו שמזכירין יציאת מצרים?

אמרו להם בית הלל: אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר הרי אילו לא יצאו עד שש שעות ביום, היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו?

'היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו' – הכוונה היא לחתימה בברכת הגאולה. בית הלל טענו כנגד בית שמאי שאם אי אפשר לומר בסוף המגיד את הפרק 'בצאת ישראל ממצרים' כי עדיין לא נגאלו, איך יהיה ניתן לחתום בגאולה? לאחר דברי בית הלל הובאו דברי ר' טרפון. ר' טרפון הסביר מה תוכן החתימה של הגאולה: 'אשר גאלנו וגאל את

15. זה נוסח המשנה המופיע בכת"י אוקספורד (OPP. ADD FOL. 23 (366: 'ר' עקיבא אומ' מוסיף כן...'. ראה: הרב יקותיאל כהן, הגדת הגאונים והרמב"ם, עמ' שיב.

בחזרה לעמוד התוכן

אבותינו ממצרים', אך אמר עוד: 'ולא היה חותם' או 'ואינו חותם'. לכאורה זה סותר את מה שנאמר קודם לכן: 'וחותם בגאולה'. ע"פ הנוסח: 'ולא היה חותם' – מי לא היה חותם? אם ר' טרפון רצה להורות וללמד שאין לחתום בברכה, אזי טוב יותר הנוסח 'ואינו חותם', אך ע"פ הנוסח 'ולא היה חותם' נראה שר' טרפון העיד כאן על מישהו שלא חתם. ייתכן שר' טרפון העיד על הנהגת בית שמאי, שהרי הוא היה מתלמידי בית שמאי והכיר את הנהגותיהם.[16] בכך הוא השיב לטענה של בית הלל 'היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו'. לפי בית שמאי אכן לא חתמו בגאולה.[17] תוכן ברכת הגאולה שאמר ר' טרפון זהו הנוסח שהיו אומרים בזמן שמאי והלל – בזמן המקדש, אך בית שמאי לא חתמו 'בא"י גאל ישראל', ובית הלל חתמו 'בא"י גאל ישראל'. המילים 'וחותם בגאולה' הן אמירה של בית הלל בלבד, ולכן גם מובן מדוע מילים אלו צמודות לדברי בית הלל.

ייתכן שמכאן הסיק הרמב"ם שבזמן הבית היו אומרים 'אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים', על כן ברור שגם החתימה התייחסה לעבר. דברי ר' עקיבא התייחסו גם לעתיד, ועל כן כתב הרמב"ם שבזמן הזה מוסיפים עוד.[18]

ע"פ דברים אלו, כך נעצב את דברי התוספתא:

...עד היכן הוא אומר?

בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה.

ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים, וחותם בגאולה.

רבי טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ו[שמאי] לא היה חותם.

רבי עקיבא אומר: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים כו' עד ברוך אתה ה' גאל ישראל.

המילים 'וחותם בגאולה' הן מדברי בית הלל. עיצוב אחר של התוספתא, ע"פ ההתאמה בין בית שמאי ור' טרפון ובין בית הלל ור' עקיבא, ייראה כך:

בית שמאי אומרים: עד אם הבנים שמחה.

רבי טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ו[שמאי] לא היה חותם.

---

16. משנה ברכות פ"א מ"ג; יבמות טו ע"א ורש"י שם ד"ה רבי טרפון. אמנם בגמ' בבבא מציעא לז ע"ב חלקו רש"י (אמר ר' עקיבא) ותוס' (ד"ה מודה) אם ר' עקיבא היה גם כן מבית שמאי או לא.
17. בכת"י לונדון של התוספתא נאמר לאחר דברי בית שמאי 'ואינו חותם'. זה כתב יד יחידי שבו מופיעה גרסה זו. ראה: שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה – פסחים, עמ' 654, שכתב בשם ספר מאיר עין, עמ' 63: 'ואומר אני דבית שמאי סברי, שעל מזמור א' יכול לחתום בגאולה שהרי הוא אומר עבדי ה' ולא עבדי פרעה. וב"ה סברי דעדיף הוא לומר בצאת ישראל ממצרים, ואח"כ חותם בגאולה'. ראה עוד: הרמ"מ שניאורסון, הרבי מלובביץ', אוצר ליקוטי שיחות – לשיטתייהו, עמ' 20, תולה את מחלוקת בית שמאי ובית הלל במסגרת מחלוקות רבות שביניהם. בית שמאי הולכים אחר הבכוח ובית הלל אחר הבפועל.
18. הרב יקותיאל כהן, הגדת הגאונים והרמב"ם, עמ' שיג, ציין שיש במנהגי תימן שמוסיפים בין הברכות של ר' טרפון ור' עקיבא פיוט שנקרא 'אתה גאלת'. פיוט זה מופיע בסידור רס"ג, עמ' קמד-קמה. עיקרו של הפיוט הוא על גאולת מצרים. בסיום הפיוט כתב רס"ג שהמשכו: 'כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו' וכו'. ושם בעמ' שכג, שכך גם מנהג בגדד וסביבתה, אך לאחר כוס שני.

בחזרה לעמוד התוכן

ובית הלל אומרים: עד חלמיש למעינו מים, וחותם בגאולה.
רבי עקיבא אומר: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים כו' עד ברוך אתה ה' גאל ישראל.

סיכום

לדברינו ר' טרפון אמר את דבריו לפי שיטת בית שמאי, שלדעתם הברכה עוסקת בעבר – 'אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים', ואילו ר' עקיבא אמר את דבריו לפי שיטת בית הלל, שדבריהם 'וחותם בגאולה' פונים אל הגאולה העתידה.

ד. יגיענו למועדים ולרגלים אחרים

ר' עקיבא הוסיף לברכה תוכן ובו בקשה לעתיד, והדבר מתאים מאוד לדרכו ולמשנתו. ר' עקיבא הוא המנחם הגדול, ואצלו בבני ברק מתכנסים גדולי התנאים בדור שלאחר החורבן ומספרים בסיפור יציאת מצרים עד עלות השחר, מפני שרק הוא מסוגל להוביל ליציקת תוכן חדש ואחר לליל הסדר שלאחר החורבן. הוא זה שמלמד את יסודותיה של הגאולה הראשונה, וממנה נלמד גם לגאולה האחרונה. לפי ר' עקיבא בגאולת מצרים היציאה עצמה הייתה בבוקר, ע"פ שעת החיפזון של ישראל (ברכות ט ע"א), ועל כן יש לאכול את קרבן הפסח עד הבוקר (פסחים קכ ע"ב). נדרשת הכנה ארוכה עד שעם ישראל יהיה מוכן להיגאל.[19] כך כתב הרב יחיאל מיכל אפשטיין:[20]

בעד זה החזיקו טובה לר' עקיבא על שחיזקם בתקוות כלל ישראל תיכף אחר החורבן, ולכן באו כולם לעירו ולביתו של ר' עקיבא... והם כולם באו אליו לספר ביציאת מצרים בליל חג הפסח מפני שביציאת מצרים מתברר נצחיות ישראל שכל כלי יוצר עליו לא יצלח לכלותו והיו מאריכים בזה עד שבאו תלמידיהם ואמרו רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית, וזהו גם כן לאמץ ברכים כושלות דבקריאת שמע של שחרית אנו אומרים גם כן עזרת אבותינו... מגן מושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור ועוד דברים כאלה, שבין קריאת שמע לשמונה עשרה שמובטחים אנחנו מפיו יתברך שיהיה לנו קיום עולמי.

כגודל השעבוד והצרה, כך גם עוצמת הגאולה והישועה. ר' עקיבא הוא זה 'אשר בעלותו מתוך עומק השפל אל מרום ההנהגה, בבירור דרישתה של יציאת מצרים וחירות ישראל עם ראשי ישראל ומדריכי תורתו, באותו לילה בבני ברק'.[21] התנאים עוסקים כל הלילה בגאולה ובניסים, ומעט מאוד עוסקים בשעבוד, כדי ללמדנו שגם במצב של לילה, במצב

19. ראה: הרב יואל בן נון, 'גאולה לפי חוקי הטבע לפי שיטת ר' עקיבא', http://www.ybn.co.il/mamrim/m34.htm
20. הרב יחיאל מיכל אפשטיין, הגדה של פסח – ליל שימורים, עמ' 19.
21. הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל א עמ' 181. ראה עוד: שיחות הרב צבי יהודה, הגדה של פסח, עמ' 19–29.

בחזרה לעמוד התוכן

שבו העולם הוחשך עם חורבן המקדש, מגיע ועולה לבסוף אור השחר. גאולתם של ישראל היא כאיילת השחר שבקע אורה (ירושלמי ברכות פ"א ה"א).[22]

ר' עקיבא, בהיותו עם תנאים אחרים, ראה שועל יוצא מבית קדש הקדשים. הם בכו, והוא שחק (מכות כד ע"א).[23] מבטם היה על ההווה הקשה והכואב, והוא ראה בכך אות שגם נבואת הבניין והגאולה העתידה תתממש. כך כתב הראי"ה קוק:[24]

> מפני שלנפשו הענקית, העתיד הרחוק נצב כהוה. ר' עקיבא המלא צהלה לקול המונה של רומי, מפני שהאהבה האלוקית הנובעת מעומק חכמת לבו הנפלאה הורתהו, עד כדי מלוא ציור חי, כי רומי ואליליה כליל תחלוף, ואור לציון לעד יזרח.

הסיומת של הברכה שר' עקיבא הוסיף לאחר החורבן היא ביטוי לאותו מבט עליון חודר ומעמיק, הרואה את העתיד כאילו הוא כאן:

> כן ה' אלוקינו יגיענו לרגלים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבניין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים שהגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתינו ועל פדות נפשינו ברוך אתה גאל ישראל.

---

22. ראה מאמרי: 'הגדה או קרבן פסח בליל הסדר שלאחר החורבן', מועדי יהודה וישראל, עמ' 401–414.
23. שחוקו של ר' עקיבא הוא ביטוי לראייה עמוקה ורחבה מעל הזמן. כך נהג כשבא לבקר עם החכמים את ר' אליעזר לפני מותו (סנהדרין קא ע"א); כך נהג כשאמר קריאת שמע לפני שהוציאוהו להורג (ע"פ ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה). על אגדה זו ראה: הרמ"מ מלובביץ', ליקוטי שיחות, יט, עמ' 67–79(יידיש).
24. הראי"ה קוק, עולת ראיה ב עמ' ד. ראה באריכות רבה על משמעות תכונה זו אצל ר' עקיבא: הראי"ה קוק, אורות הקדש ג עמ' קפח-קצ. עוד בעניין זה: הרב חיים דרוקמן, הגדה של פסח לזמן הזה, מרכז שפירא תשע"ה, עמ' 148–151; הרב אלקנה שרלו, 'בירושלים תנוחמו', אתר ישיבת ירוחם.

בחזרה לעמוד התוכן